University of Sistan and Baluchestan

Stable Economy Journal

Online ISSN: 2821 - 1049

Iranian Scientific Social Welfare Association

Studying Poverty and Inequality Indicators in Iran's Economic Development Programs (After the Islamic Revolution) with Emphasis on Pro-Poor Growth Approach

Morteza Bastam[1] | Mohammad Reza Lotfalipour[2] | Mohammad Ali Falahi[3]

1. Ph.D. candidate in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: morteza.bastam@gmail.com
2. Corresponding author, Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: lotfalipour@um.ac.ir
3. Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: falahi@um.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 28 December 2024
Revised in revised form: 21 April 2025
Accepted: 21 April 2025
Published online: 23 June 2025

JEL: D63, I32, O11.

Keywords:
Poverty, Inequality, Socio-economic Development programs, Pro-poor growth approach.

ABSTRACT

Combating poverty and economic and social inequality is among the ideal goals of the Islamic Republic of Iran. To achieve this goal, the Iranian government has implemented policies and plans through socio-economic development programs. The necessity and assessment of the government's success in development programs justify the purpose of the research work. Therefore, the present study aims to examine the poverty and inequality indicators in Iran's economic development programs, emphasizing the pro-poor growth approach. Accordingly, the poverty line and its corresponding poverty indicators are first calculated to examine the welfare effects of price changes. Calculating the poverty line based on standardized methods with the least amount of error in reality is important from this perspective. After calculating the poverty line and its corresponding indicators in urban and rural areas, considering the path of economic growth during the economic program, the welfare resulting from it is examined. In this way, the concept of pro-poor growth was tested. The results of the study showed that economic development programs have failed to create the conditions for poverty reduction. Besides, poverty has increased in urban and rural areas and among female and male heads of households.

Cite this article: Bastam, M., Lotalipour, M. R., Falahi, M. A.(2025) Studying Poverty and Inequality Indicators in Iran's Economic Development Programs (After the Islamic Revolution) with Emphasis on Pro-Poor Growth Approach *Stable Economy Journal*, 6 (2), 5-35. DOI: 10.22111/sedj.2025.50630.1547

© The Author(s). Publisher: University of Sistan and Baluchestan

DOI: 10.22111/sedj.2025.50630.1547

Extended Abstract

Introduction

Poverty is one of the most complex socio-economic issues, reflecting social, cultural, and economic underdevelopment. It also has adverse social, cultural, political, and economic consequences. Reducing poverty and inequality is among the primary goals of governments and economic policymakers. Among the key objectives of national development programs are poverty alleviation, reducing inequality, and ensuring fair income distribution. Understanding and assessing the state of poverty in a society is the first step in policymaking and designing poverty reduction programs for any community (Salari et al., 2024). Examining the state of poverty and income distribution, like any other economic variable, is of significant importance. Therefore, poverty reduction requires inclusive growth and good governance at the national level. Furthermore, this process demands sustainable developmental approaches. Previous research indicates that mere economic growth is insufficient to guarantee sustainable and acceptable poverty reduction. Equal growth rates can lead to varying poverty reduction outcomes across countries. Research in Iran also suggests that poverty reduction has not necessarily accompanied economic growth. For example, a recent evaluation by the World Bank points to an increase in poverty in Iran, based on a $5.5 per day threshold (Zare Chamazkati et al., 2022). One factor that can affect welfare and poverty is changes in the general price level. Inflation, or the rise in the general price level, is a harmful economic phenomenon with extensive and diverse socio-economic and cultural consequences. Among its significant impacts are worsening income distribution, altering relative prices, and consequently disrupting optimal resource allocation. However, the most critical economic harm caused by inflation is the uncertainty about its future levels (Qolibeglu, 2011). For most governments, reducing poverty and improving income distribution are essential and unavoidable tasks. What is crucial is how to plan and identify poverty effectively. In poverty alleviation programs, governments must adopt methods to identify the poor, ensuring that the lowest deciles of society are prioritized. The government's support framework must be designed to ensure that, given resource allocation constraints, eligible individuals benefit while ineligible ones are excluded. In poverty-related studies, it is often considered self-evident that the more awareness there is about poverty, the easier it becomes to reduce it (Elssin, 2008). In this regard, analyzing household income and expenditure plays a vital role. Economic policymaking requires understanding household income levels and targeting specific groups to reduce inequality and poverty. It is essential to examine whether economic growth has contributed to improved income distribution. Based on Articles 29, 31, and 43 of the Iranian Constitution, one of the aspirational goals of the Islamic Republic is to combat poverty and economic and social inequality in the country. To this end, two parallel strategies have been pursued post-revolution. One strategy has been the expansion of government assistance to combat poverty and deprivation. In this context, the government has implemented policies and plans through six economic and social development programs. This study focuses on examining poverty and inequality indicators in Iran's economic development plans, emphasizing the pro-poor growth approach.

Method

This study utilizes the absolute poverty definition to measure the poverty line. According to this definition, the absolute poverty line is calculated based on the minimum daily caloric intake, analyzed for the period from 1995 to 2021 (1374–1400 in the Iranian calendar). Initially, the minimum income required to meet the nutritional needs of an individual was calculated. The defined food basket aligns with the dietary habits of the society and is based on the Ministry of Health's recommended dietary patterns. This model adheres to three key principles: balance, diversity, and nutritional adequacy. In addition to meeting nutritional needs, it considers individual differences, dietary habits and preferences, and production and distribution conditions. The food basket suggested by the Ministry of Health's Nutrition Improvement Office was used in this study, with adjustments made to ensure it equates to 2,100 kilocalories per day. The Orshansky method was employed in this research to add non-food costs to the food poverty line. This method is based on Engel's Law, which calculates the average ratio of food expenses to total household expenses. The inverse of this ratio is then multiplied by the food poverty line to derive the overall poverty line. However, calculating this ratio for all income groups has been criticized, as Engel's Law indicates that higher-income groups allocate a smaller proportion of their expenses to food. Including such groups in the calculation of the Engel coefficient could lead to an

unrealistic estimate of the poverty line. To address this issue, the ratio of food expenses to total expenses was estimated only for poor groups, typically the lowest-income deciles (the first and second deciles).

In Iran, due to the specific income distribution pattern, the lower-income deciles represent a large percentage of the population. Therefore, it is assumed that the poor comprise no more than 40% of the population. As a result, data from the 40% of households with the lowest total expenditures were used to calculate the ratio of food expenses to total expenses.

Results:

The data used in this study includes information on the household budget of urban and rural families collected by the Statistical Center of Iran over the period 1993–2021 (1372–1400 in the Iranian calendar). The survey on household income and expenses during this period was conducted in two different formats based on two separate classifications of goods and services. Until 2004 (1383), data collection was conducted using the Harmonized Commodity Description and Coding System. From 2004 onwards, household budget survey questionnaires were prepared and implemented based on the Classification of Individual Consumption According to Purpose (COICOP). To create a dataset with appropriate frequency for econometric estimations, household budget data collected under the earlier classification system (prior to 2004) needed to be adjusted and matched with the new classification system at the level of 12 commodity groups. This was done by mapping the codes of goods from the two classifications according to the corresponding table. Since a household is generally formed with at least two members, with minimal economies of scale realized at this size, a two-member household was considered the reference family for this study. The equivalence scale for households ranging from 1 to 13 members and beyond was calculated accordingly. The cost of the optimal food basket was calculated annually based on the prices of each year, separately for urban and rural households. For each year studied, and for both urban and rural households, the ratio of the actual gross expenses of the lowest-income 40% of two-member households to the food poverty line for two-member households was calculated. The inverse of this ratio was multiplied by the food poverty line for two-member households to derive the total poverty line for two-member households. Using equivalence scales, the poverty line for households of other sizes was also determined. During the Second Economic Development Plan (1995–1999 or 1374–1378 in the Iranian calendar), the urban poverty line increased from 160,000 rials in 1995 to 360,000 rials by the end of the plan, reflecting a growth rate of 124%. In rural areas, the growth rate during the First Economic Development Plan was slightly over double. The rural poverty line rose from 109,000 rials in 1995 to 220,000 rials.

In the Third Economic Development Plan (2000–2004 or 1379–1383), the urban poverty line increased from 440,000 rials to 940,000 rials, while the rural poverty line rose from 270,000 rials to 520,000 rials. The growth rate of the poverty line in both urban and rural areas was approximately equal at around 90%. At the beginning of the Fourth Economic Development Plan (2005–2009 or 1384–1389), the urban poverty line rose from 940,000 rials to 2.39 million rials, reflecting a growth rate of 154%. Similarly, in rural areas, the poverty line grew from 560,000 rials to 1.4 million rials, with a growth rate of 148%. During the Fifth Economic Development Plan (2011–2015 or 1390–1395), the growth in the poverty line more than doubled. At the start of the plan in 2011, the urban poverty line increased from 2.85 million rials to 6.94 million rials, showing a growth rate of 144%. Meanwhile, the rural poverty line rose from 1.73 million rials in 2011 to 4.11 million rials, reflecting a growth rate of 138%. In the Sixth Economic Development Plan (starting in 2016 or 1396), the per capita urban poverty line reached 7.71 million rials. By 2021 (1400), the poverty line had grown by over 148% to reach 19.12 million rials. In rural areas, the per capita poverty line increased from 4.68 million rials in 2016 to 12 million rials in 2021, indicating a growth rate of 156%.

Conclusion:

Today, poverty is one of the most pressing challenges faced by humanity, making its analysis and resolution critically important. Extensive studies in this field highlight the significant role of economic growth in poverty reduction. However, an often-overlooked factor is income inequality, which can exacerbate poverty in a society. In recent decades, societies that have focused on both economic growth and reducing inequality have achieved better results in poverty alleviation. Economic growth alone is insufficient for reducing poverty; income distribution must also ensure that poor households benefit from the growth.

In this study, to examine the welfare impacts of price changes, the poverty line and its corresponding indices are first calculated. Calculating the poverty line using standard methods that closely reflect reality is crucial in this context. After determining the poverty line and related indices for urban and rural areas and comparing them, the study evaluates the welfare impacts of economic growth during the implementation of economic programs. The concept of pro-poor growth is also tested.

The study's findings reveal that the economic development programs have failed to create conditions conducive to reducing poverty. Poverty levels have increased in both urban and rural areas and among male and female heads of households. Based on these findings, the following recommendations are proposed:

1.To reduce poverty in the country, policymakers and authorities should prioritize two main strategies: increasing economic growth and reducing inequality.

2. It is crucial to develop supportive, trade, budgetary, and tax policies tailored to different regions of the country to address inequality and poverty.

3. The precise implementation of targeted subsidies and cash assistance programs for specific groups is essential to reducing inequality.

4. Creating favorable conditions for employment, trade, and effective engagement with other countries is recommended. These measures would increase employment and income levels, ultimately reducing poverty and improving income distribution.

اقتصاد باثبات

شاپا الکترونیکی: ۲۸۲۱-۱۰۴۹

انجمن علمی رفاه اجتماعی ایران

دانشگاه سیستان و بلوچستان

بررسی شاخص‌های فقر و نابرابری در برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران (بعد از انقلاب اسلامی) با تأکید بر رهیافت رشد موافق فقرا

مرتضی بستام[۱] | محمدرضا لطفعلی‌پور[۲] | محمدعلی فلاحی[۳]

۱. دانشجوی دکتری اقتصاد، گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: morteza.bastam@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: lotfalipour@um.ac.ir

۳. استاد، گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: falahi@um.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۸

تاریخ ویرایش:۱۴۰۴/۲/۱

تاریخ پذیرش :۱۴۰۴/۲/۸

تاریخ انتشار:۱۴۰۴/۴/۱

.JEL: D63, I32, O11

واژه‌های کلیدی:

فقر، نابرابری، برنامه‌های توسعه اقتصادی – اجتماعی، رهیافت رشد موافق فقرا.

چکیده

یکی از اهداف آرمانی جمهوری اسلامی ایران، مقابله با فقر و نابرابری اقتصادی و اجتماعی در کشور می‌باشد. برای نیل بدین منظور، دولت ایران سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی در قالب برنامه‌های توسعه اقتصادی اجتماعی به اجرا گذاشته است. ضرورت و ارزیابی میزان کامیابی دولت در برنامه‌های توسعه، هدف کار پژوهشی را توجیه می‌نماید. لذا، هدف پژوهش حاضر بررسی شاخص‌های فقر و نابرابری در برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران با تاکید بر رهیافت رشد موافق فقرا می‌باشد. بر همین اساس، به منظور بررسی آثار رفاهی ناشی از تغییرات قیمت، ابتدا خط فقر و شاخص‌های فقر متناظر آن محاسبه می‌گردد. محاسبه خط فقر بر اساس روش‌های استانداردی که کم‌ترین میزان خطا با واقعیت را داشته باشند، از این منظر مهم می‌نماید. پس از محاسبه خط فقر و شاخص‌های متناظر آن در نقاط شهری و روستایی، با در نظر گرفتن مسیر رشد اقتصادی در طول برنامه اقتصادی، به بررسی رفاه ناشی از آن پرداخته خواهد شد. بر این اساس، مفهوم رشد موافق فقرا مورد آزمون قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان داد که برنامه‌های توسعه اقتصادی، نتوانسته است شرایط را برای کاهش فقر فراهم آورد و فقر در نواحی شهری و روستایی و در بین زنان و مردان سرپرست خانوار افزایش یافته است.

[1] این مقاله بر گرفته از رساله دکتری مرتضی بستام با عنوان «بررسی تغییرات رفاه دهک‌های درآمدی و توزیع درآمد ناشی از تغییرات قیمت با توجه به رهیافت رشد موافق فقرا در ایران» با راهنمایی دکتر محمدرضا لطعفلی پور و دکتر محمدعلی فلاحی در دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد

استناد: بستام ؛ مرتضی، لطفعلی‌پور،محمدرضا و فلاحی، محمدعلی (۱۴۰۴). بررسی شاخص‌های فقر و نابرابری در برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران (بعد از انقلاب اسلامی) با تأکید بر رهیافت رشد موافق فقرا. *اقتصاد باثبات*، ۶ (۲)، ۵-۳۵.

DOI: 10.22111/sedj.2025.50630.1547

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

حق‌مؤلف © نویسندگان.

CC BY NC

۱. مقدمه

فقر یکی از پیچیده‌ترین مسائل اجتماعی، اقتصادی است که نه تنها به عنوان نشانه‌ای از توسعه‌نیافتگی در جوامع مختلف شناخته می‌شود، بلکه به همراه خود پیامدهای منفی فراوانی در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به‌دنبال دارد. در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، یکی از چالش‌های اصلی سیاست‌گذاران اقتصادی، طراحی و اجرای برنامه‌هایی است که ضمن تسریع رشد اقتصادی، فقر و نابرابری را کاهش دهند. در این راستا، تحلیل دقیق شاخص‌های فقر و نابرابری به عنوان پیش‌نیاز هر برنامه توسعه‌ای ضروری است (سالاری و همکاران، ۱۴۰۳). در سال‌های اخیر، به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، برنامه‌های توسعه اقتصادی در ایران همواره بر کاهش فقر و توزیع مناسب درآمد تأکید داشته‌اند. با این حال، مطالعات نشان می‌دهد که رشد اقتصادی صرف نمی‌تواند به کاهش فقر و نابرابری منجر شود. رشد اقتصادی باید به‌طور خاص به سمت گروه‌های آسیب‌پذیر هدایت شود تا آثار مثبت آن به اقشار فقیر و کم‌درآمد برسد. در واقع، طبق رهیافت رشد موافق فقرا[1]، رشد اقتصادی باید به‌گونه‌ای باشد که به طور خاص به گروه‌های کم‌درآمد و فقیر کمک کند و دسترسی آن‌ها به منابع اقتصادی و فرصت‌های شغلی را بهبود بخشد (*Midgley,2021*). شاخص‌های فقر، همچون خط فقر مطلق و نسبی، شاخص فقر چندبعدی[2] و شاخص شکاف فقر، به بررسی میزان محرومیت افراد از نیازهای اساسی مانند غذا، مسکن، آموزش، و بهداشت می‌پردازند. برای مثال، شاخص فقر چندبعدی که توسط برنامه توسعه سازمان ملل متحد[3] معرفی شده است، ابعاد مختلف فقر را در نظر می‌گیرد و به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا برنامه‌های جامع‌تری را برای کاهش فقر طراحی کنند. از سوی دیگر، شاخص‌های نابرابری، مانند ضریب جینی، شاخص تایل و نسبت درآمد دهک‌های بالا به پایین، به بررسی توزیع درآمد و ثروت در جامعه می‌پردازند. این شاخص‌ها نشان می‌دهند که چگونه منابع اقتصادی در بین افراد جامعه توزیع شده‌اند و آیا این توزیع عادلانه است یا خیر (برنامه توسعه سازمان ملل متحد، ۲۰۲۰). برای عمده دولت‌ها، کاهش فقر و بهبود توزیع درآمد، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌نماید و آن‌چه مهم است نحوه این برنامه‌ریزی و شناسایی فقر است. در واقع، در برنامه‌ریزی‌های فقرزدایی، دولت‌ها باید روش‌هایی را برای شناسایی فقرا انتخاب نمایند که دهک‌های پایین جامعه در اولویت فقرزدایی قرار گیرند و بستر حمایتی دولت باید طوری گسترده شود که با توجه به محدودیت تخصیص منابع، افراد واجد حمایت از آن بهره‌مند شده و افراد غیر مستحق در آن گنجانده نشود. در پژوهش‌های مرتبط با فقر،

---

[1] Pro-poor Growth Approach
[2] Multidimensional Poverty Index
[3] United Nations Development Programme (UNDP)

کم و بیش، این اندیشه بدیهی تلقی شده است که هر چه در مورد فقر بیش‌تر آگاهی کسب شود، کاهش آن آسان‌تر است (*Elseyen,2008*). کاهش فقر همواره یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های کنش‌گران اجتماعی و سیاست‌گذاران بخش عمومی بوده است. مطالعات مختلفی در خصوص چگونگی کاهش فقر در کشورهای در حال توسعه انجام شده است که در اغلب آن‌ها رشد اقتصادی به عنوان راه حل اصلی کاهش فقر مورد تأکید قرار گرفته است (*kraay&Dollar,2002*). اما نابرابری و تأثیر رشد اقتصادی بر آن و دیگر فرآیندهای اجتماعی باعث طرح این سؤال اساسی شده است که آیا فقرا همواره از رشد اقتصادی و آثار آن نصیبی خواهند برد؟ پاسخ به این سؤال پژوهشگران را به دو گروه تقسیم کرده است. گروهی چنین استدلال می‌کنند که رشد اقتصادی به طور خودکار فقرا را منتفع خواهد کرد و آن‌ها را از فقر نجات خواهد داد. اما در طرف مقابل گروه دیگری معتقدند که رشد اقتصادی به تنهایی برای از بین بردن فقر کافی نیست و چگونگی توزیع منافع رشد نیز دارای اهمیت است. این گروه بر این عقیده‌اند که کاهش در نابرابری به اندازه رشد اقتصادی در از بین بردن فقر مؤثر است. بر این اساس در حالی که ممکن است گروه‌هایی از مردم از رشد اقتصادی بهره‌مند شوند، هنوز این امکان وجود دارد که وضعیت گروه‌هایی از مردم در اثر رشد اقتصادی بدتر شود. آن‌ها معتقدند نابرابری علاوه بر این که به صورت مستقیم سبب افزایش نرخ فقر می‌شود به صورت غیرمستقیم نیز سرعت کاهش فقر در اثر رشد اقتصادی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. لذا برای انجام این مهم، تبیین و کاربرد شاخصی برای لندازه‌گیری فقر که بتولند وجوه مختلف آن را نمایان سازد، ضروری به نظر می‌رسد. رویکرد اساسی و مطلق در جهت بررسی فقر در ایران، اندازه‌گیری فقر درآمدی است که بر اساس هزینه سرانه سنجیده می‌شود؛ اما این رویکرد نمی‌تواند نشان‌دهنده تمامی ابعاد فقر باشد. امروزه کاملاً مشخص شده است که رفاه یک خانوار با مشاهده صرف درآمد، مشخص نمی‌شود و از این‌رو، محرومیت تنها محدود به محرومیت درآمدی نیست؛ بلکه محرومیت از برخورداری از سلامت، مسکن و سرپناه مناسب، آموزش، محرومیت منزلتی، سیاسی و اجتماعی از جمله اشکال مختلف آن هستند. بنابراین سنجش فقر چندبعدی، تصویری بهتر و واقعی از میزان محرومیت در نیازهای اساسی را در اختیار سیاست‌گذاران قرار می‌دهد تا به برنامه‌ریزی دقیق‌تر در جهت رفع محرومیت‌های واقعی مردم بپردازند (سالاری و همکاران، ۱۴۰۳).

در سال‌های اخیر فقر و روش‌های اندازه‌گیری آن در دو حوزه سیاست‌گذاری و دانشگاهی کشور مورد توجه قرار گرفته است. به‌ویژه آن که از اواخر دهه ۶۰ و با شروع برنامه اول توسعه و آغاز برنامه تعدیل اقتصادی انتظار می‌رفت با در پیش گرفتن اصلاحات اقتصادی، بخشی از خانوارهای ایرانی در تأمین

حداقل نیازهای خود دچار مشکل شوند. بر این اساس به منظور بررسی مقوله فقر از ابعاد مختلف در ایران، تلاش‌های بسیاری در قالب مطالعات پژوهشی، ارائه مقالات یا تألیف کتب، برگزاری همایش‌های مختلف صورت گرفته است. در این میان دولت به عنوان نهادی که در تلاش است تا با تخصیص منابع مالی، اقشار فقیر را یاری کند، نیازمند شناسایی هر چه دقیق‌تر گروه‌های هدف است. بدین ترتیب با در نظر گرفتن محدودیت مالی دولت، باید روش‌هایی را برای شناسایی فقر انتخاب کرد که فقیرترین افراد در اولویت برنامه فقرزدایی قرار گیرند. بدون شک اولین قدم در برنامه مبارزه با فقر، شناسایی هر چه دقیق‌تر افراد فقیر است. هنگام بررسی موضوع فقر و سنجش میزان آن، تعیین شاخصی که با استفاده از آن بتوان مرز موجود بین فقر و غنا و یا فقرا و غیرفقرا را تشخیص داد، ضروری است که چنین شاخصی را خط فقر می‌گویند. اندازه‌گیری فقر به دو دلیل اساسی مهم است: الف) هدفمندسازی انواع کمک‌ها به اقشار محروم و آسیب پذیر؛ ب) بررسی روند و نحوه تغییرات شدت فقر در طول زمان و یا در مکان‌های مختلف. لذا به منظور تمیز افراد فقیر و غنی و حمایت بیش‌تر از افراد فقیر، اندازه‌گیری خط فقر کاری لازم و ضروری است. اصولاً هدف اصلی اجرای برنامه‌های توسعه‌ای را می‌توان ارتقای شاخص‌های توسعه‌ای و از جمله کاهش درصد افراد فقیر جامعه عنوان کرد. با این دیدگاه، موضوع اندازه‌گیری فقر، شیوه‌های مختلف کاهش آن، شاخص‌های مختلف مرتبط با آن و فراتر از آن، بررسی و شناسایی رشد اقتصادی همراه با بهبود توزیع درآمد که افراد فقیر را به نسبت بیشتر منتفع می‌سازد، در متون اقتصادی اهمیت ویژه‌ای دارد.

بر این اساس، مجموعه‌ای از سیاست‌های اقتصادی در ایران به اجرا گذاشته شده که بدون تردید توزیع درآمد بین گروه‌های مختلف جمعیتی و درآمدی و در نهایت رفاه اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۴). پس از پایان یافتن جنگ عراق با ایران، مجموعه‌ای از سیاست‌های تعدیل و تثبیت قیمت‌ها به اجرا گذاشته شد که آثار متفاوتی بر گروه‌های مختلف جمعیتی و درآمدی داشته است. طی سال‌های اولیه پس از جنگ، مدیریت اقتصادی کشور به این نتیجه رسید که سیاست‌های تعدیل را به اجرا گذارد. مسئولان اقتصادی وقت، مدعی بودند که اقتصاد از طریق تضعیف ارزش پول ملی در جهت حرکت به سمت ارز رقابتی، آزادسازی واردات، حذف یارانه‌ها، خصوصی‌سازی و تعدیل نیروی انسانی، به سمت قواعد بازار پیش می‌رود و ظرفیت بالایی جهت افزایش تولید و اشتغال و کاهش نابرابری، آزاد خواهد شد.

اجرای سیاست‌های اقتصادی از سال ۱۳۷۳ منجر به افزایش شدید قیمت‌ها و کاهش رفاه خانوارها شد، زیرا دولت، هزینه‌های توزیع کالاهای جیره‌بندی را کاهش داد. این وضعیت موجب توقف سیاست‌های تعدیل و جایگزینی آن با سیاست‌های تثبیت از سال ۱۳۷۴ گردید. قانون هدفمندی یارانه‌ها در سال ۱۳۸۹ اجرا شد و با پرداخت نقدی به مصرف‌کنندگان همراه بود. در برنامه‌های

توسعه، به توزیع درآمد عادلانه، کاهش فقر و رفاه اجتماعی تأکید شده است. هدف‌گذاری ضریب جینی به‌عنوان شاخصی برای توزیع درآمد، کاهش به ۰/۳۵ در پایان برنامه پنجم و ۰/۳۴ در پایان برنامه ششم توسعه بود. بررسی ضریب جینی نشان داد که طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰، توزیع درآمد در نقاط شهری نسبت به روستایی ناعادلانه‌تر بوده است. رشد اقتصادی طی این سال‌ها نوسانی بوده و در سال ۱۳۹۱ با کم‌ترین مقدار (۸/۵۶- درصد) به ضریب جینی نیز اثر گذاشته است (جدول ۱).

جدول ۱: ضریب جینی کل کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی ۱۴۰۱-۱۳۸۴

برنامه	سال	شهری	نرخ رشد	روستایی	نرخ رشد
چهارم	۱۳۸۴	۰/۴۰۵۸	-۴/۰۶	۰/۳۸۸۹	-۱/۶۷
	۱۳۸۸	۰/۳۸۹۳		۰/۳۸۲۴	
پنجم	۱۳۹۰	۰/۳۵۶۸	۳/۱۶	۰/۳۳۹۴	-۰/۷۹
	۱۳۹۴	۰/۳۶۸۱		۰/۳۳۶۷	
ششم	۱۳۹۶	۰/۳۷۹۳	-۰/۹۴	۰/۳۵۵۹	۰/۹۸
	۱۴۰۰	۰/۳۷۵۷		۰/۳۵۹۴	

منبع: مرکز آمار ایران

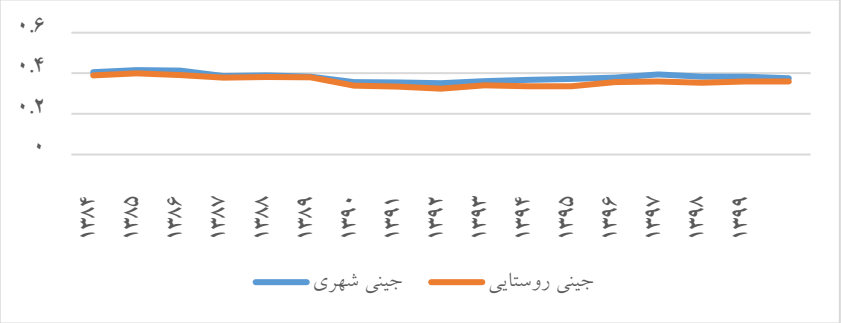

نمودار ۱: مقایسه ضریب جینی شهری و روستایی کل کشور و نرخ رشد اقتصادی طی سال‌های ۱۴۰۱-۱۳۸۴ (منبع: مرکز آمار ایران)

یکی از نوآوری‌های این تحقیق، توجه ویژه به "رهیافت رشد موافق فقرا" در برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران است. این مقاله تلاش دارد تا به‌طور خاص به بررسی این نکته بپردازد که آیا سیاست‌های اقتصادی ایران، به ویژه پس از انقلاب اسلامی، به‌طور واقعی منجر به بهبود وضعیت اقشار فقیر و آسیب‌پذیر شده است یا خیر. با استفاده از شاخص‌های فقر و نابرابری، این تحقیق نه تنها به ارزیابی تأثیر رشد اقتصادی بر کاهش فقر می‌پردازد، بلکه بررسی می‌کند که چگونه این

رشـــد می‌تواند به‌طور عادلانه‌تر در میان گروه‌های مختلف اجتماعی توزیع شـــود (زارع چمازکتی و همکاران، ۱۴۰۱). مفهوم شاخص‌های فقر، همچون خط فقر مطلق و نسبی، شاخص فقر چندبعدی و ضریب جینی، ابزارهایی موثر برای سنجش وضعیت فقر و نابرابری در ایران محسوب می‌شوند. این شاخص‌ها به‌ویژه در ارزیابی عملکرد برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور در کاهش فقر اهمیت زیادی دارند. در کنار این، تحلیل هزینه و درآمد خانوارها و بررســـی توزیع درآمد در برنامه‌های اقتصـــادی می‌تواند به طراحی ســـیاســـت‌های هدفمند برای کاهش نابرابری کمک کند (زارع چمازکتی و همکاران، ۱۴۰۱). در این تحقیق، به‌طور خاص به بررسی و تحلیل نحوه اثرگذاری برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران بر فقر و نابرابری با استفاده از رویکرد رشد موافق فقرا پرداخته شده است؛ که نوآوری اصلی آن تمرکز ویژه بر تحلیل دقیق آثار این برنامه‌ها در کشور ایران است. علاوه بر این، این مقاله به تحلیل چالش‌های موجود در اجرای این ســیاســت‌ها و راهکارهای بهبود آن‌ها برای دســتیابی به توســعه پایدار می‌پردازد. نحوه ســازماندهی مقاله حاضــر به این صــورت اســت که در ادامه، ادبیات موضـــوع و پیشـــینه تحقیق (مطالعات داخلی و خارجی)، روش تحقیق، نتایج مطالعه، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق

در این قسمت به بررسی مبانی نظری مرتبط با موضوع پژوهش پرداخته شده است. در ابتدا خط فقر و نحوه محاسبه آن بیان شده است. در ادامه، انواع فقر مورد بررسی قرار گرفته است.

- اندازه‌گیری خط فقر[1]

در رابطه با اندازه‌گیری خط فقر باید گفت که شاید یکی از پر مناقشه‌ترین موضوعات در اقتصاد رفاه، موضوع سنجش و اندازه‌گیری خط فقر است. چرا که اندازه خط فقر نه تنها تابعی از مفهوم فقر می‌باشد، بلکه از شیوه عملی محاسبه خط نیز متأثر است. انتخاب هر یک از دو روش (خط فقر) حائز اهمیت است، چرا که شاخص‌های فقر مبتنی بر هر یک، حساسیت‌های متفاوتی در مقابل تغییرات اقتصادی و اجتماعی از خود نشان می‌دهند. چندین روش برای اندازه گیری خط فقر مطلق و نسبی وجود دارد (خدادادکاشی و شهیکی تاش، ۱۳۸۹) که در ادامه به مهمترین آن‌ها پرداخته می‌شود.

- روش انرژی غذایی دریافتی[2]

براساس روش انرژی غذایی دریافتی، خط فقر برابر ارزش پولی مصارف معادل حداقل کالری مورد نیاز است. در این روش معیاری مانند کالری مورد نیاز روزانه به عنوان آستانه فقر تعیین می‌شود،

[1] Poverty Line
[2] Food Energy Intake (FEI)

سپس با استفاده از معادلات رگرسیونی رابطه بین کالری مصرفی و مخارج برآورد می‌گردد. این رگرسیون می‌تواند به صورت مخارج خانوار نمونه، متوسط خانوارها و یا کل خانوارها صورت گیرد (نجفی و شوشتریان، ۱۳۸۶).

- شاخص شکاف فقر[1]

این شاخص بر فاصله فقرا نسبت به خط فقر مبتنی است که نشان‌دهنده عمق فقر می‌باشند. این شاخص به عنوان معرفی برای مقدار درآمد انتقالی لازم به افراد فقیر است تا درآمد آن‌ها را حداقل تا خط فقر بالا ببرد که از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$P_{gap} = \frac{1}{n}\sum(z - x_i) = \frac{\frac{q}{n}(z - m)}{z} \quad (۱)$$

در این معادله M میانگین درآمد افراد فقیر، n تعداد افراد جامعه، q تعداد افراد فقیر، Z خط فقر و X درآمد iامین فرد فقیر است (فتاحی عزیزی و سلیمانی، ۱۳۹۹).

- شدت فقر

افرادی که در سطح مصرفی پایین‌تر از خط فقر زندگی می‌کنند برای گریز از فقر نیازمند مداخلات چند جانبه و مؤثر مانند: پرداخت‌های مستمر همراه با آموزش‌های مهارتی و انتقالی مثل حقوق مستمری برای افراد تحت تکفل و سیاست‌های باز توزیع و نظایر آن هستند. فرضیه غالب در مطالعات فقر مزمن این است که بخش قابل توجهی از افراد که فقر مزمن را تجربه می‌کنند به شدت فقیرند و افرادی که از فقر شدید رنج می‌برند به احتمال زیاد فقر مزمن[2] را تجربه می‌کنند. در اکثر کشورها خط فقر و فاصله افراد از آن (شکاف فقر) و مقدار نابرابری درآمدی بین فقرا (مجذور شکاف فقر) محاسبه می‌شود. البته شدت فقر صرفاً توسط شکاف فقر در یک شاخص منفرد منعکس نمی‌شود، بلکه باید محرومیت‌ها و هم چنین شکاف فقر در هر کدام از این وجوه (محرومیت) نیز در نظر گرفته شود. رابطه جایگزینی که افراد مایل هستند بین وجوه متفاوت فقر انجام دهند (برای مثال درآمد در برابر سلامت یا تغذیه در برابر آموزش) از جنبه‌های مهم شدت فقر محسوب می‌شود. البته سنجش این وجوه از فقر کار ساده‌ای نیست (گیلیس و همکاران[3]، ۲۰۰۱).

---

[1] Poverty Gap

[2] فقر مزمن (Chronic poverty) به تداوم فقر در طول زمان اطلاق می‌گردد. حمایت‌های اجتماعی طراحی شده اغلب به طور صریح فقر مزمن را مخاطب قرار می‌دهند. در این نوع فقر، فقرا قادر نیستند حداقل استاندارد زندگی را در غیاب کمک‌های اجتماعی تأمین نمایند. این امر اغلب برای جمعیت غیرفعال اقتصادی که قادر به کار کردن نمی‌باشند کاربرد دارد. فقر مزمن شرایط بلند مدتی را بیان می‌کند که از دیگر اشکال فقر متفاوت است.

[3] Gillis et al

۲-۱ . مطالعات داخلی

در ارتباط با تغییرات رفاه و توزیع درآمد در کشور و سایر نقاط دنیا مطالعات مختلفی صورت گرفته که در زیر به چند نمونه از این موارد پرداخته شده است.

اسلامی و حسینی (۱۴۰۳)، پویایی فقر در ایران را مورد بررسی قرار دادند. این مقاله با استفاده از هفت داده پنل موجود که از دهه ۷۰ تا کنون را پوشش می دهد فقر مزمن و روند آن را با دو روش «مؤلفه ها» و «شکاف فقر معادل توزیع یکسان» برای ایران تخمین می زند. به طور کلی نتایج روش مولفه ها سهم فقر مزمن کمتری را نسبت به روش دوم که این سهم را به صورت میانگین ۸۸ درصد اعلام می کند، نشان می دهد. روش «شکاف فقر معادل توزیع یکسان» قابلیت تفکیک فقر مزمن، به دو مولفه میانگین شکاف فقر و نابرابری بین فقرا را دارد. تفکیک فقر مزمن بر این مبنا نشان می‌دهد که افزایش و کاهش فقر اغلب ناشی از افزایش یا کاهش میانگین شکاف فقر است و هزینه نابرابری بین فردی نقش خاصی در این روندها ندارد، هرچند به طور میانگین همواره سهم بیشتری از فقر مزمن را تشکیل می دهد. چهارراهی و همکاران (۱۴۰۳)، مدل‌سازی و تحلیل فضایی فقر با تمرکز بر نابرابری‌های مکانی در استان زنجان را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که بیش از نیمی از سکونتگاه‌ها در ارتفاعات بالا و مناطق با شیب زیاد قرار دارند که دسترسی محدود به زیرساخت‌ها و منابع طبیعی را موجب شده است. علاوه بر این، میزان پایین سواد و کمبود جمعیت فعال شرایط اجتماعی نامطلوبی را در این مناطق ایجاد کرده است. پروین و باقری پرمهر (۱۴۰۳)، تأثیر بحران بانکی بر فقر با به کارگیری مدل رگرسیون آستانه‌ای گسسته در ایران را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد بازار کار، بازار محصول و قیمت‌ها، کانال‌های اثرگذاری بحران‌های بانکی بر فقر هستند. در دوره‌های مواجه با بحران بانکی، تأثیر رشد محصول، نرخ بیکاری و تورم بر فقر تشدید می‌شود. سالاری و همکاران (۱۴۰۳)، به بررسی تحلیلی فقر چندبعدی در مناطق شهری و روستایی پرداختند. نتایج نشان داد، در مناطق روستایی حدود ۲۸ درصد افراد فقیر هستند و در مناطق شهری حدود ۲۵ درصد فقیر هستند. بیشترین میزان محرومیت در مناطق شهری و روستایی مربوط به بعد اشتغال است که حدود ۴۰ درصد است. در بعد، آموزش، استاندارد زندگی، سلامت و مسکن، به ترتیب ۱۶، ۴، ۲۴/۵ و ۱۵/۵ درصد است. شاخص فقر چندبعدی در مناطق شهری و روستایی به ترتیب، ۱۰ و ۱۱/۵ درصد است. محرومیت زنان در مناطق شهری و روستایی در بعد آموزش بیشتر از محرومیت مردان است. شیوای و همکاران(۱۴۰۳)، تاثیر فقر شهری برالگوهای رفتاری شهروندان در محله شیرآباد زاهدان را مورد بررسی قرار دادند. براساس سنجش وضع موجود و تحلیل نتایج آزمون تی تک، میانگین امتیاز هر شش مؤلفه از مقدار متوسط

(۳) به طور معنی‌داری بیشتر بود. مؤلفه‌های فقر شهری که برالگوهای رفتاری تأثیرگذار هستند، براساس یافته‌های پژوهش شامل مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کالبدی، زیرساخت و خدمات پایه و زیست محیطی می‌باشند. یوسف‌وند (۱۴۰۲)، عوامل اجتماعی اثرگذار بر شناخت افراد از علل فقر در شهر اصفهان را مورد بررسی قرار داد. متغیرهای زمینه‌ای و ابعاد فقر عینی و ذهنی مجموعاً توانسته‌اند ۰/۹۷ از تغییرات درک از فقر در ابعاد سه گانه فردگرایانه، ساخت‌گرایانه و جبرگرایلنه را تبیین کنند. محمودی محمدآبادی (۱۴۰۲)، به ارزیابی رخنه فقر در نظام شهری ایران پرداخت. نتایج نشان داد که ساختار سلسله مراتبی در نظام مدیریت گردش سرمایه، که توسط میسرا و روستو در کشور ایران پیاده گردید با ارجحیت دادن به شهرها، سبب حذف سازمندی روستایی و ایجاد فقر و نابرابری گردید. زروکی و همکاران(۱۴۰۲)، تحلیل اثر انصاف و پیچیدگی مالیاتی بر شکاف فقر در مناطق شهری و روستایی استان‌های ایران را مورد بررسی قرار دادند. نتایج حاصل از برآورد در مناطق شهری و روستایی تاییدی در عبارت "فقر، فقر می‌آورد" می‌باشد. انصاف مالیاتی در هر دو منطقه با اثری منفی بر شکاف فقر همراه بوده و اندازه اثر در مناطق روستایی بیش از سه برابر مناطق شهری است. بهرامیان و کرمی (۱۴۰۲)، پهنه‌بندی فقر در مناطق روستایی ایران با تأکید بر فقر غذایی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج میانگین درصد فقر کل سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۲ استان خراسان جنوبی کم‌ترین و استان تهران بیشترین درصد فقر غذایی را داشته‌اند. افزون بر این، میانگین درصد فقر غذایی خانوارهای روستایی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۷۶ بین حدود ۱۰ تا ۷۰ درصد بوده است.

۳-۲. مطالعات خارجی

ژنگ و ما[1] (۲۰۲۳)، تأثیر تجاری‌سازی کشاورزی بر تنوع غذایی و آسیب‌پذیری در برابر فقر در بین خانواده‌های روستایی چین را با استفاده از روش *IV-Probit* و *IV-Poisson* مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که سطح بالاتر تجاری‌سازی کشاورزی به طور مثبت و معنی‌داری با تنوع غذایی بالاتر و آسیب‌پذیری کمتر نسبت به فقر مرتبط است. اولول هدایه[2] (۲۰۲۲)، در گونه‌شناسی و تحلیل فصایی فقر روستایی منطقه‌ای در اندونزی بیان کردند که روستاهایی با میزان فقر بالا دسترسی کمی به امکانات و زیرساخت‌های مختلف دارند. لیو و همکاران[3] (۲۰۲۱)، اظهار داشتند عوامل ژئومحیطی مانند آبیاری، شیب، ارتفاع و پوشش گیاهی از عوامل غالب توضیح‌دهنده الگوی فضایی فقر روستایی

[1] Zheng and Ma
[2] Ulul Hidayah
[3] Liu et al

در چین هستند. برسیسا و حشمتی[1](۲۰۲۱)، به تجزیه و تحلیل توزیعی فقر و نابرابری‌های تک بعدی و چند بعدی در اتیوپی پرداختند. نتایج نشان داد که شدت و عمق فقر به طور قابل توجهی در دو معیار متفاوت است. اندازه‌گیری تک بعدی فقر نشان داد که ۳۶ درصد خانوارها فقیر بودند در حالی که ۴۶ درصد خانوارهای چند بعدی فقیر بودند. علاوه بر این، ویژگی‌های جمعیتی، منطقه‌ای و سرپرست خانوار نیز بر وضعیت فقر خانوارها تأثیر می‌گذارد. کاسم و کاسم[2](۲۰۲۱)، به بررسی رشد حامی فقرا مبتنی بر منطق فازی با استفاده از داده‌های تونس پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که روش جایگزین با توجه به این‌که به جنبه چند بعدی فقر توجه می‌گردد و در عین حال به اصل اساسی اندازه‌گیری رشد فقر وفادار است، ممکن است تحلیل مناسب‌تری از رشد حامی فقرا را ارائه دهد. آگیلار و همکاران[3](۲۰۲۰)، با استفاده از شاخص فقر چندبعدی الکایر-فوستر[4] میزان فقر در جهان را محاسبه نمودند. در این پژوهش از اطلاعات مربوط به کشورهای جهان در سال ۲۰۱۵ استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد که افراد جوان، افرادی که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند و به کشاورزی مشغول نیستند، بیشترین درصد افراد فقیر را در جهان تشکیل می‌دهند.

۳. روش تحقیق

این پژوهش برای اندازه‌گیری خط فقر از تعریف فقر مطلق استفاده کرده است. براساس این تعریف، خط فقر مطلق بر پایه حداقل انرژی دریافتی روزانه محاسبه شده که برای دوره زمانی ۱۳۷۴ تا ۱۴۰۰ بررسی شده است. ابتدا حداقل درآمد مورد نیاز برای تأمین نیازهای غذایی هر فرد محاسبه شده است. سبد غذایی مورد نظر به گونه‌ای تعریف شده که با عادت‌های غذایی جامعه هماهنگ باشد و براساس الگوی غذایی مطلوب وزارت بهداشت تنظیم شده است. این الگو سه اصل مهم تعادل، تنوع و کفایت تغذیه‌ای را رعایت می‌کند و علاوه بر تأمین نیازهای تغذیه‌ای، تفاوت‌های فردی، عادت‌ها و ترجیحات غذایی، و شرایط تولید و توزیع را در نظر می‌گیرد. در این مطالعه، از سبد غذایی پیشنهادی دفتر بهبود تغذیه وزارت بهداشت استفاده شده و تعدیل‌هایی اعمال شده است تا این سبد به معادل ۲۱۰۰ کیلوکالری در روز برسد.

در این پژوهش از روش اورشانسکی[5] برای اضافه کردن هزینه‌های غیرغذایی به خط فقر غذایی استفاده شده است. این روش براساس قانون انگل عمل می‌کند که در آن نسبت متوسط هزینه

---

[1] Bersisa and Heshati
[2] Kacem & Kacem
[3] Aguilar et al
[4] Alkire-Foster Multidimensional Poverty Index
[5] Orshansky Method

خوراکی به کل هزینه‌های خانوار محاسبه می‌شود. سپس معکوس این نسبت در خط فقر غذایی ضرب می‌شود تا خط فقر کل به دست آید. با این حال، محاسبه این نسبت برای تمام طبقات درآمدی مورد انتقاد است، زیرا طبق قانون انگل، طبقات پردرآمد سهم کمتری از مخارج خود را صرف غذا می‌کنند. بنابراین، در نظر گرفتن آن‌ها در محاسبه ضریب انگل می‌تواند به تخمین غیرواقعی خط فقر منجر شود. برای حل این مشکل، نسبت هزینه غذا به کل مخارج تنها برای گروه‌های فقیر برآورد می‌شود. معمولاً دهک‌های پایین درآمدی (دهک‌های اول و دوم) به عنوان فقرا در نظر گرفته می‌شوند. اما در ایران، به دلیل الگوی خاص توزیع درآمد، دهک‌های پایین درصد بالایی از جمعیت را شامل می‌شوند. به همین دلیل، فرض شده است که فقرا بیش از ۴۰ درصد جمعیت نیستند. بنابراین، برای محاسبه نسبت هزینه غذا به کل مخارج، اطلاعات مربوط به ۴۰ درصد از خانوارهایی که کم‌ترین سطح هزینه کل را دارند مورد استفاده قرار گرفته است.

در تحلیل داده‌های خانوار، یکی از مسائلی که باید مورد توجه قرار گیرد، تفاوت در ابعاد خانوار (تعداد افراد خانوار) است که مقایسه سطح رفاه خانوارها را پیچیده می‌کند. به این معنا که با افزایش تعداد اعضای خانوار، مخارج خانوار افزایش می‌یابد، اما این افزایش به همان نسبت نیست. به‌طور مثال، مخارج یک خانوار سه نفره برای مواردی مانند پوشاک، مسکن و برق سه برابر یک خانوار تک نفره نخواهد بود، زیرا صرفه‌جویی‌های ناشی از مصرف جمعی وجود دارد. برای مقایسه مخارج خانوارهای با ابعاد مختلف، می‌توان از شاخص‌های مقیاس معادل استفاده کرد. این شاخص‌ها کمک می‌کنند تا به ازای اضافه شدن هر فرد به خانوار، میزان افزایش مخارج محاسبه شود. در این پژوهش، خط فقر برای یک فرد بزرگسال (با معادل انرژی ۲۱۰۰ کیلوکالری در روز) محاسبه شده و برای به‌دست آوردن خط فقر برای خانوارهای بزرگتر (دو نفره، سه نفره و غیره)، خط فقر یک نفره در مقیاس معادل مناسب ضرب می‌شود. سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه[1] روش‌های مختلفی برای محاسبه هزینه معادل پیشنهاد داده که در این پژوهش از یکی از این روش‌ها برای محاسبه مقیاس معادل استفاده شده است. این روش‌ها شامل مقیاس معادل $OECD$، مقیاس اصلاح‌شده $OECD$ و مقیاس ریشه مجذور هستند. با در نظر گرفتن صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، درآمد سرانه تعدیل‌شده برای هر عضو خانواده به صورت زیر محاسبه می‌شود.

$$w_{ij} = \frac{y_i}{s_i^{\varepsilon}} \qquad (۲)$$

[1] Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

که در آن w_{ij}، درآمد سرانه تعدیل شده عضو j از خانوار i؛ y_i: درآمد کل خانوار i؛ s_i^{ε}: بعد خانوار i و ε، عامل تصحیح برای در نظر گرفتن صرفه‌جویی‌های حاصل از مقیاس که تحت عنوان کشش مقیاس معادل نامیده می‌شود ε می‌تواند مقادیر بین ۰ و ۱ را داشته باشد. هر چه این مقدار کم‌تر باشد، صرفه جویی‌های حاصل از مقیاس بزرگتری در نظر گرفته شده است. ε =۰ خانوارها را بدون توجه به بعدشان در نظر می‌گیرد و در واقع فرض می‌کند که مخارج خانوار مستقل از بعد خانوار است و ε = ۱ فرض می‌کند که هیچ صرفه‌جویی حاصل از مقیاسی وجود ندارد. در مطالعات اخیر سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، ε = ۰/۵ در نظر گرفته شده است که همان روش ریشه مجذور است. بدین معنا که درآمد هر عضو خانوار برابر با درآمد کل خانوار تقسیم بر ریشه دوم بعد خانوار خواهد بود.

مفهوم فقر را می‌توان از لحاظ محرومیت مطلقی که افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب رنج و سختی آن‌ها می‌گردد، بیان نمود. یک فرد از محرومیت مطلق رنج می‌برد، اگر نتواند از حداقل استانداردهای زندگی که حق هر فردی در جامعه است، لذت ببرد. با فرض آن‌که درآمد فرد[۱] (x) یک متغیر تصادفی همراه با تابع توزیع $F(x)$ باشد، z اشاره به خط فقر دارد که برابر حداقل استاندارد زندگی است. اگر درآمد افراد کمتر از میزان z باشد، آن‌گاه از محرومیت مطلق ($H=F(z)$) رنج می‌برند و در صورتی که درآمد وی برابر و یا بیشتر از آن باشد، این مسئله صورت نمی‌پذیرد. بنابراین H، میزان فقر را در یک جامعه اندازه می‌گیرد و به آن نرخ سرشمارفقر[۲] گفته می‌شود. این نرخ اندازه‌گیری ابتدایی از فقر دارد. زیرا به شدت محرومیتی که فقرا از آن رنج می‌برند، توجه نمی‌کند. لذا می‌توان درجه محرومیت مطلق فردی با درآمد x را طبق رابطه (۳) نشان داد:

$$Dep(x) = P(z,x) \qquad if \;\; x \prec z \qquad (۳)$$
$$Dep(x) = 0 \qquad if \;\; x \geq z$$
$$\frac{\partial P(z,x)}{\partial x} \prec 0$$
$$\frac{\partial^2 P(z,x)}{\partial x^2} \succ 0$$

درجه فقر در جامعه ممکن است به وسیله میانگین رنج محرومیت اندازه‌گیری شود:

---

۱ – علاوه بر درآمد، مصرف فردی می‌تواند برای اندازه‌گیری فقر استفاده شود.

2 - Headcount ratio

$$\theta = \int_0^z P(z,x) f(x) dx$$

(خطا بدون متن سبک مشخص در نوشتار.)

که $f(x)$ تابع چگالی احتمال x است.

فوستر و همکاران[1](۱۹۸۴)، روش اندازه‌یری دیگری از فقر را بیان می‌کنند:

$$P(z,x) = \left(\frac{z-x}{z}\right)^{\alpha} \quad (۵)$$

در رابطه بالا، α پارامتر فرار نابرابری[2] است. هنگامی که α =۰,۱,۲ می‌باشد. برای α =۰، میانگین رنج محرومیت θ، برابر با نرخ سرشماری فقر است($\theta = H$). این معیار برای همه فقرا صرف نظر از شدت فقر خود، وزن یکسانی را در نظر می‌گیرد. برای α =۱، هر فرد فقیر به میزان فاصله‌ای که از خط فقر (z) دارد، وزن‌دهی می‌شود. این معیار نرخ شکاف فقر[3] نامیده می‌شود. برای برای α =۲، وزن‌دهی هر فقیر متناسب با مربع کمبود درآمد وی از خط فقر است. این اندازه‌گیری، شدت شاخص فقر[4] نامیده می شود.

- رهیافت رشد موافق فقرا[5]

مهم‌ترین هدف تلاش‌های توسعه‌ای، کاهش فقر است که می‌تواند از طریق دستیابی به رشد اقتصادی یا توزیع بهتر درآمدها تحقق یابد. در دهه ۱۹۹۰، سیاست‌های اقتصادی بیشتر بر منافع رشد برای فقرا تأکید داشت، اما اجماعی در حال شکل‌گیری است که رشد اقتصادی را تنها ابزاری برای کاهش فقر می‌داند. علاوه بر کاهش فقر، توجه به سیاست‌های توزیع درآمد و دارایی‌ها نیز اهمیت یافته است و ترکیب این دو می‌تواند به رشد اقتصادی همراه با برابری منتهی شود. رابطه بین رشد اقتصادی و فقر پیچیده است و از طریق سطح نابرابری و تغییرات آن تعیین می‌شود. مفهوم «رشد موافق فقرا» که توسط چنری و آهلووالیا[6](۱۹۷۴) مطرح شد، به رشد اقتصادی اشاره دارد که در آن منافع فقرا بیشتر از دیگران است. این مفهوم دو جنبه نسبی و مطلق دارد. در جنبه نسبی، رشد اقتصادی به نفع فقرا است زمانی که منافع فقرا بیشتر از غیر فقرا باشد و نابرابری کاهش یابد. در جنبه مطلق،

---

[1] - Foster *et al.*
[2] - Inequality aversion
[3] - Poverty gap ratio
[4] - Severity of poverty ratio
[5] Pro- Poor Growth
[6] Chenery & Ahluwalia

منافع فقرا برابر یا بیشتر از سایرین است و نابرابری مطلق کاهش می‌یابد. کاکوانی و پرنیا[1](۲۰۰۰) شاخصی به نام شاخص رشد موافق فقرا (*PPGI*) برای اندازه‌گیری این نوع رشد پیشنهاد دادند که از نسبت کاهش فقر و کاهش فقر در حالت رشد توزیع خنثی به دست می‌آید. این شاخص نشان‌دهنده رابطه بین کشش‌های فقر و سناریوهای رشد موافق فقرا است. به دلیل محدودیت‌های این شاخص، کاکوانی و سان[2](۲۰۰۳) شاخص جدیدی به نام شاخص نرخ رشد معادل فقر[3] معرفی کردند که این محدودیت‌ها را ندارد (راوالیون[4]، ۲۰۰۴).

- نحوه محاسبه نرخ رشد معادل فقر (*PEGR*):

در این قسمت می‌توان با استفاده از داده‌های مورد نیاز، روش *PEGR* را برای مقایسه بین هر دو دوره برآورد نمود.

طبقه‌بندی عمومی اندازه‌گیری فقر (θ) در رابطه (۶)، کاملاً از طریق خط فقر (z)، میانگین درآمد (μ) و منحنی لورنز ($L(p)$)، مشخص می‌شود. به طوری‌که:

$$\theta = \theta(z, \mu, L(p)) \qquad (۶)$$

با فرض آن‌که توزیع درآمد در سال‌های ابتدایی و انتهایی دارای میانگین درآمد μ_1 و μ_2 و هم‌راه با منحنی‌های لورنز $L_1(p)$ و $L_2(p)$ باشد، برآورد کشش فقر کل به صورت رابطه زیر است:

$$\hat{\delta} = \left(Ln\left[\theta(z, \mu_2, L_2(p))\right] - Ln\left[\theta(z, \mu_1, L_1(p))\right] \right) \Big/ \hat{\gamma} \qquad (۷)$$

که در آن $\hat{\gamma} = Ln(\mu_2) - Ln(\mu_1)$. رابطه بالا برآوردی از نرخ رشد درآمد میانگین می‌باشد. برآورد *PEGR* عبارت است از:

$$\hat{\gamma}^* = \left(\frac{\hat{\delta}}{\hat{\eta}}\right)\hat{\gamma} \qquad (۸)$$

در رابطه بالا، برآورد کشش رشد فقر است. از سوی دیگر، با توجه به رابطه اشاره شده می‌توان نوشت:

$$\hat{\delta} = \hat{\eta} + \hat{\zeta} \qquad (۹)$$

---

[1] Kakwani & Pernia
[2] Son
[3] Poverty Equivalent Growth Rate (PEGR)
[4] Ravallion

که $\hat{\xi}$ برآوردی از اثر نابرابری کاهش فقر است.

با استفاده از روش تجزیه فقر توسط کاکوانی (۲۰۰۰)، می‌توان برای محاسبه $\hat{\eta}$ و $\hat{\xi}$ نوشت:

$$\hat{\eta} = \frac{1}{2}\begin{bmatrix} Ln(\theta(z,\mu_1,L_2(p)) - Ln(\theta(z,\mu_1,L_1(p)) + \\ Ln(\theta(z,\mu_2,L_2(p)) - Ln(\theta(z,\mu_1,L_2(p)) \end{bmatrix} \quad (۱۰)$$

و هم‌چنین:

$$\hat{\zeta} = \frac{1}{2}\begin{bmatrix} Ln(\theta(z,\mu_1,L_2(p)) - Ln(\theta(z,\mu_1,L_1(p)) + \\ Ln(\theta(z,\mu_2,L_2(p)) - Ln(\theta(z,\mu_2,L_1(p)) \end{bmatrix} \quad (۱۱)$$

کاهش نسبی در فقر ($\hat{\delta}\hat{\gamma}$) برابر با ($\hat{\delta}\hat{\gamma}^*$) است. از آن جا که $\hat{\eta}$ همیشه منفی است[۱]، لذا مقیاس کاهش فقر تابع یکنواخت و افزایشی از $\hat{\gamma}^*$ است. اندازه بزرگ‌تر $\hat{\gamma}^*$، درصدی بیشتر از فقر را بین دو دوره به همراه دارد. بنابراین حداکثرسازی $\hat{\gamma}^*$، معادل حداکثرسازی درصد کاهش فقر است.

جدول ۲: تعریف موافق فقرا بر اساس دیدگاه کاکوانی و راوالیون

ردیف	فقر	نابرابری	درآمد	درجه حامی (کاکوانی)	فقرا	درجه حامی فقرا (راولیون)
۱	+	+	+	رشد علیه فقرا		رشد علیه فقرا
۲	+	+	−	کاهنده ضد فقرا		کاهنده ضد فقرا
۳	+	−	+	علیه فقرا		تعریف نشده
۴	+	−	−	تعریف نشده		تعریف نشده
۵	−	+	+	تعریف نشده		رشد موافق فقرا
۶	−	+	−	تعریف نشده		کاهنده موافق فقرا
۷	−	−	+	رشد موافق فقرا		رشد موافق فقرا
۸	−	−	−	تعریف نشده		کاهنده موافق فقرا

منبع: کاکوانی (۲۰۰۰) و راوالیون (۲۰۰۴).

در این مرحله، تعدادی از احتمالات از ترکیبات بالقوه در جهت تغییر در چنین عواملی بوجود می‌آیند. افزایش/ کاهش سطح فقر همراه با افزایش در نابرابری و درآمد سرانه ، حالت‌های بسیار بیشتری از آن‌ها را در پی خواهد داشت. در جدول (۲) تمام ترکیبات احتمالی سه مؤلفه را نشان می‌دهد. روشن است که تنها یک گزینه منظور کاکوانی از رشد حامی فقرا را به طور کامل برآورده می‌کند: حالتی که در آن کاهش فقر و سطح نابرابری همراه با رشد درآمد سرانه باشد.

[۱] – به استثنای حالتی که $\mu_1 = \mu_2$

۴. نتایج مطالعه

در این قسمت، نخست خط فقر، شکاف فقر و همچنین شدت فقر در طول برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران بررسی و سنجش می‌شود. محاسبه خط فقر بر اساس روش‌های استانداری که کم‌ترین میزان خطا با واقعیت را داشته باشند، از این منظر مهم می‌نماید. جهت آزمون و بررسی مدل، از نرم افزار *STATA 15.0* و بسته *DASP 2.3* استفاده شده است.

- داده‌ها و متغیرهای تحقیق

داده‌های مورد استفاده در این مطالعه شامل اطلاعات بودجه خانوارهای شهری و روستایی جمع‌آوری شده توسط مرکز آمار ایران طی دوره ۱۴۰۰-۱۳۷۲ می‌باشد. آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی طی دوره مورد نظر به دو شکل مختلف و براساس طبقه‌بندی متفاوت از کالاها و خدمات انجام گرفته است به این صورت که تا سال ۱۳۸۳ جمع‌آوری آمار و اطلاعات براساس سیستم کدگذاری هماهنگ طبقه‌بندی محوری محصولات[1] صورت گرفته و از این سال به بعد پرسش نامه‌های طرح بودجه خانوار براساس طبقه‌بندی مصرف فردی برحسب[2] هدف تهیه و اجرا شده است[3]. به منظور برخورداری از یک مجموعه داده با تواتر مناسب جهت تخمین‌های اقتصادسنجی لازم است،

---

[1] - Central Product Classification (CPC)

نظام کدگذاری (CPC) طبقه‌بندی جامعی از محصولات است که مهمترین هدف آن فراهم آوردن چارچوبی برای مقایسه‌های بین‌المللی است و شامل رده‌هایی برای تمامی محصولاتی می‌شود که می‌تواند مورد مبادله داخلی و خارجی قرار گیرد. این طبقه‌بندی مبتنی بر سلسله مراتب و صرفاً دهدهی است که شامل قسمت (اولین رقم سمت چپ)، بخش (رقم‌های اول و دوم سمت چپ)، گروه (سه رقم اول از سمت چپ)، طبقه (چهار رقم اول) و زیر طبقه (تمام رقم‌های پنج‌گانه با هم) است. کدهای مربوط به قسمت‌ها از صفر تا ۹ است و هر قسمت را می‌توان به ۹ بخش تقسیم کرد. هر بخش در سومین رقم مد می‌تواند به ۹ گروه تقسیم شود که این گروه‌ها به نوبه خود می‌توانند به ۹ طبقه و سپس ۹ زیر طبقه تقسیم شوند. به‌طور کلی این نظام دارای ۱۰ قسمت، ۷۰ بخش، ۳۰۵ گروه، ۱۱۶۷ طبقه و ۲۰۹۸ زیرطبقه است. کدها در CPC پنج رقمی است، بدون این که بین ارقام هیچ‌گونه فاصله‌ای وجود داشته باشد.

http://www.amar.org.ir/Portals/ ./faradade/tabaghebandi/cpc.rev.1,1-2002-2.pdf

[2] - Classification Of Individual Consumption According to Purpose (COICOP)

۳- واحدهای طبقه‌بندی برای هزینه‌های مصرفی خانوارها در بخش‌های ۰۱ تا ۱۲ شامل هزینه‌های کسب کالاها و خدمات مصرفی هستند. داده‌ای پایه از منابعی نظیر طرح‌های بودجه خانوار، آمارهای خرده‌فروشی، برآوردهای جریان کالا که برای تخصیص عرضه کل کالاها و خدمات به مصارف واسعه و نهایی به کار می‌رند، تأمین می‌شود. نکته مهمی که باید مد نظر قرار گیرد این است که واحدهای طبقه‌بندی، هزینه‌هایی است که بر روی کالاها و خدمات مشخص و نه اهداف صورت می‌گیرد. بخش‌های ۰۱ تا ۱۲ طبقه‌بندی COICOP این آمارهای پایه را با گروه‌بندی کردن کالاها و خدمات گوناگون که برای اهداف خاص به‌کار می‌روند، به یک طبقه‌بندی هدف تبدیل می‌کند.

http://www.amar.org.ir/Portals/0/faradade/tabaghehbandi/COICOP-2000.pdf

داده‌های بودجه خانوار که براساس طبقه‌بندی قبل از سال ۱۳۸۳ جمع‌آوری شده، به شکلی تا سطح ۱۲ گروه کالایی طبقه‌بندی جدید شکسته شود. این کار با انطباق کدهای کالاها در دو طبقه بندی، براساس جدول زیر انجام گرفته است.

- **محاسبه خط فقر**

از آنجایی که تشکیل خانواده با حضور حداقل دو عضو آغاز می‌شود و در این حالت صرفه‌جویی‌های حاصل از مقیاس ناچیز خواهند بود، خانوار دو نفره به عنوان خانواده مرجع در نظر گرفته شده و مقیاس معادل خانوارهای ۱ الی ۱۳ نفره و بیشتر بر این اساس محاسبه شده است.

برای محاسبه خط فقر ابتدا هزینه سبد مطلوب غذایی برای هر یک از سال‌ها بر طبق قیمت‌های همان سال و به تفکیک شهری و روستایی محاسبه شده است. در مرحله بعد، برای هر یک از سال‌های مورد مطالعه و به تفکیک شهری و روستایی، نسبت هزینه ناخالص واقعی ۴۰ درصد پایینی خانوارهای دو نفره به خط فقر غذایی آن‌ها تقسیم گردید. سپس معکوس این عدد در خط فقر غذایی دو نفره ضرب گردید تا خط فقر کل این خانوار بدست آید. در مرحله بعد با استفاده از شاخص‌های مقیاس معادل، خط فقر خانوارهای با ابعاد دیگر نیز محاسبه شد. در نمودار زیر خط فقر ماهانه محاسبه شده به تفکیک شهری و روستایی برای یک خانوار ۴ نفره (به عنوان نمونه) در طول بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۷۲ نشان داده شده است.

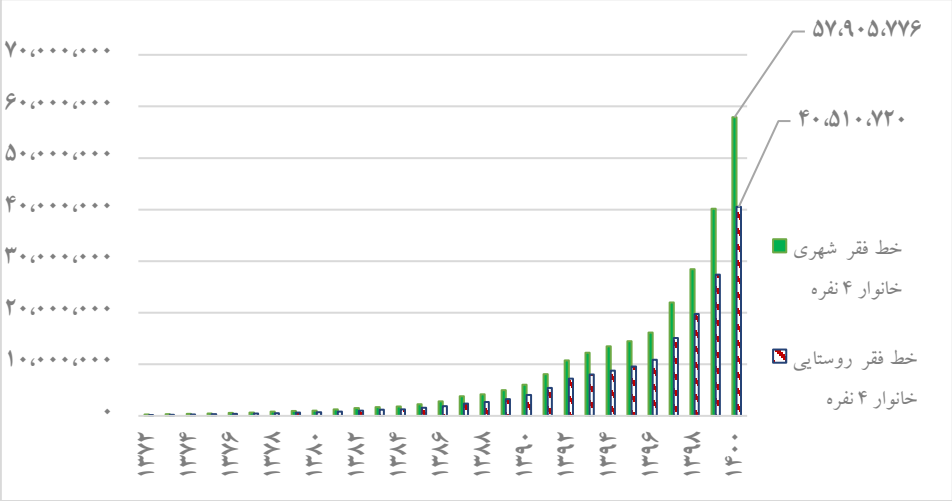

نمودار ۲: خط فقر شهری و روستایی ماهانه برای یک خانوار نمونه ۴ نفره (هزار ریال)

همان‌طور که در نمودار بالا مشاهده می‌شود در طول بازه مورد بررسی همواره خط فقر شهری از روستایی بالاتر بوده است و هر دو روند صعودی دارند که این امر می‌تواند به دلیل افزایش قیمت‌های

کالاهای مصرفی در طول زمان باشد. از سوی دیگر خط فقر در خانوار شهری در سال ۱۴۰۰ برابر با ۵۸ میلیون ریال می باشد که در مقایسه با سال ۱۳۸۸ با رقم ۴/۱ میلیون ریال رشدی قابل ملاحظه‌ای داشته است. همچنین خط فقر در خانوار روستایی در سال ۱۴۰۰ برابر با ۴۰۵۱۰۷۲۰ ریال بوده است که این رقم برای سال ۱۳۸۸ برابر با ۲/۷ میلیون ریال می‌باشد که رشد قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد. از عوامل این موضوع می‌تواند رشد بیشتر سطح قیمت‌های کالاهای اساسی (خوراکی و غیر خوراکی) نسبت به سطح دستمزد و درآمد خانوارها اشاره نمود. به طوری در سال ۱۴۰۰ نرخ تورم شهری (سال پایه ۱۳۹۵) برابر با ۳۹/۷ درصد و نرخ تورم روستایی ۴۲/۸ درصد می‌باشد (گزارش مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰). همچنین با توجه به اینکه کشور در اواخر سال ۱۳۹۸ به پاندمی کووید-۱۹[1] مواجه گردید، باعث شد تا بسیاری از افرادی که دارای اشتغال ناقص بوده‌اند (به خصوص خانوار شهری) با توجه به شرایط قرنطینه و شوک بازار شغل خود را از دست دهند که این امر باعث کاهش سطح درآمد خانوارها گردید.

در جدول ۳ سرانه خط فقر مطلق شهری و روستایی و نرخ رشد متناظر آن در طول برنامه‌های توسعه اقتصادی دوم الی ششم نشان داده شده است[۲]. در طول برنامه دوم اقتصادی، نرخ فقرشهری از رقم ۱۶۰ هزار ریال در سال ۱۳۷۴ به رقم ۳۶۰ هزار ریال در پایان برنامه رسیده است که نرخ رشد آن ۱۲۴ درصد می‌باشد. این نرخ رشد در مناطق روستایی در طول برنامه اول کمی بیش‌تر از دو برابر است. به‌طوری که خط فقر در سال ۱۳۷۴ از ۱۰۹ هزار ریال به رقم ۲۲۰ هزار ریال افزایش داشته است.

در طول برنامه سوم اقتصادی که در بازه زمانی (۸۳-۱۳۷۹) می‌باشد، نرخ فقر شهری از ۴۴۰ هزار ریال به ۹۴ هزار ریال و در مناطق روستایی از ۲۷۰ هزار ریال به ۵۲۰ هزار ریال رسیده است. هم‌چنین نرخ رشد خط فقر شهری و روستایی تقریباً با یکدیگر برابر و حدود ۹۰ درصد می باشد. در هنگام شروع برنامه چهارم اقتصادی (۸۹-۱۳۸۴)، خط فقر شهری از ۹۴۰ هزار ریال به رقم ۲.۳۹۰ میلیون ریال رسیده است که نرخ رشدی معادل ۱۵۴ درصد داشته است. هم‌چنین این میزان رشد در جوامع روستایی مشهود است. به‌طوری که خط فقر از ۵۶۰ هزار ریال به رقم ۱/۴ میلیون ریال رسیده است که نرخ رشد آن معادل ۱۴۸ درصد است. در برنامه پنجم اقتصادی (۹۵-۱۳۹۰) نیز رشد خط فقر بیش از دو برابر بوده است. در ابتدای دوره در سال ۱۳۹۰، خط فقر از ۲/۸۵میلیون

---

[1] - Covid-19

[۲] – شایان ذکر است، خط فقر محاسبه شده با توجه به قیمت‌های اسمی می‌باشد. هدف از آن‌که از در این قسمت خط فقر به صورت حقیقی محاسبه نگردیده است، صرفاً به علت آن است که مقدار پولی (عددی) خط فقر متناظر با آن سال به خواننده نشان داده شود. در بخش‌های محاسباتی از خط فقر با قیمت حقیقی استفاده گردیده است.

ریال به ۶/۹۴ میلیون ریال رسیده است که رشدی معادل ۱۴۴ درصد داشته است. از سوی دیگر، خط فقر روستایی در سال ۱۳۹۰ از رقم ۱/۷۳ میلیون ریال به ۴/۱۱ میلیون ریال رسیده است که نرخ رشد آن ۱۳۸ درصد می‌باشد. در برنامه ششم اقتصادی که اجرای آن از سال ۱۳۹۶ می‌باشد، خط فقر سرانه به عدد ۷/۷۱ میلیون ریال در جوامع شهری رسیده است. این در حالی است که در سال ۱۴۰۰ بیش از ۱۴۸ درصد خط فقر رشد داشته است و به عدد ۱۹/۱۲ میلیون ریال رسیده است. با بررسی خط فقر روستایی می‌توان مشاهده نمود که خط فقر سرانه در سال ۱۳۹۶ از رقم ۴/۶۸ میلیون ریال به رقم ۱۲ میلیون ریال در سال ۱۴۰۰ رسیده است. این افزایش نشان دهنده رشد ۱۵۶ درصدی بوده است.

جدول ۳: سرانه خط فقر مطلق شهری و روستایی و نرخ رشد آن در برنامه‌های توسعه اقتصادی دوم الی ششم

برنامه های توسعه اقتصادی		شهری		روستایی	
		خط فقر مطلق (هزار ریال)	نرخ رشد خط فقر(درصد)	خط فقر مطلق (هزار ریال)	نرخ رشد خط فقر(درصد)
برنامه دوم(۷۸-۱۳۷۴)	شروع	۱۶۰	۱۲۴	۱۰۹	۱۰۶
	پایان	۳۶۰		۲۲۰	
برنامه سوم(۸۳-۱۳۷۹)	شروع	۴۴۰	۹۰	۲۷۰	۹۲
	پایان	۸۳۰		۵۲۰	
برنامه چهارم(۸۹-۱۳۸۴)	شروع	۹۴۰	۱۵۴	۵۶۰	۱۴۸
	پایان	۲۳۹۰		۱۴۰۰	
برنامه پنجم(۹۵-۱۳۹۰)	شروع	۲۸۵۰	۱۴۴	۱۷۳۰	۱۳۸
	پایان	۶۹۴۰		۴۱۱۰	
برنامه ششم(۱۴۰۰-۱۳۹۶)	شروع	۷۷۱۰	۱۴۸	۴۶۸۰	۱۵۶
	پایان	۱۹۱۲۰		۱۲۰۰۰	

منبع) یافته‌های پژوهش

لذا می‌توان مشاهده کرد که در طول برنامه‌ای اقتصادی، خط فقر در مناطق شهری و روستایی رشد چشم‌گیری داشته است. بنابراین از تعداد فقرا کاسته شده و نرخ فقر بیش از دو برابر رشد داشته است که این نیازمند بررسی دقیق و جامع‌تری می‌باشد.

یکی از علل افزایش خط فقر را می‌توان افزایش قیمت‌های سبد مصرفی خانوار دانست که اگر با افزایش درآمد خانوارها متناسب نباشد، می‌توان افزایش نرخ فقر را شاهد بود. بر این اساس بهتر آن است که جهت مقایسه خط فقر و شاخص‌های آن در طول سال‌های متفاوت، مسئله تورم را در سبد

مصرفی مد نظر قرار داد. لذا با استفاده از شاخص قیمت مصرف کننده[1] (CPI) و استفاده از سبد مصرفی حقیقی، شاخص‌های متناظر با فقر در طول برنامه‌های اقتصادی با یکدیگر مقایسه شده‌اند.
جدول ۴ کشش‌های فقر، نرخ رشد واقعی و نرخ رشد معادل فقر بر حسب شاخص سرشمار فقر در مناطق شهری، روستایی و کل کشور را نشان می‌دهد که برای طولانی نشدن مطالب تنها به برنامه ششم پرداخته می‌شود.

همان طور که نتایج نشان می‌دهد، برحسب شاخص سرشمار فقر در سال نخست برنامه اول توسعه (۱۳۹۶) نرخ رشد واقعی در مناطق شهری، روستایی و کل کشور مثبت است. به طور متوسط یک درصد افزایش در نرخ رشد اقتصادی به دلیل رونق اقتصادی ایران، موجب افزایش فقر به میزان ۰/۰۶۳ درصد در مناطق شهری ۰/۰۵۳ درصد در مناطق روستایی و ۰/۰۶۳ درصد در کل کشور شده است. تجزیه فقر نشان می‌دهد که کشش فقر خنثی نسبت به رشد برای مناطق شهری روستایی و کل کشور به ترتیب برابر ۰/۹۹۴ درصد، ۰/۹۳۵ درصد و ۰/۶۵۳ درصد و کشش نابرابری برای مناطق شهری روستایی و کل کشور به ترتیب برابر ۰/۰۴۰ درصد، ۰/۲۰۷ درصد و ۰/۱۳۲ درصد بوده است. اگر نابرابری تغییر نمی‌کرد فقر می‌بایست در شرایط رونق اقتصادی به میزان ۰/۹۹۴ درصد در مناطق شهری و ۰/۶۵۳ درصد در کل کشور کاهش و در مناطق روستایی ۰/۹۳۵ درصد افزایش یابد.

اما افزایش واقعی فقر در مناطق شهری روستایی و کل کشور به ترتیب برابر ۰/۹۵۴ درصد، ۰/۷۲۸ درصد و ۰/۷۸۵درصد بوده است این ارقام نشان می‌دهند که در مناطق شهری و روستایی کاهش فقر اتفاق افتاده است اما در کل کشور فقر افزایش یافته است. همچنین مقایسه نرخ رشد معادل فقر و نرخ رشد واقعی حاکی از آن است که رکود اقتصادی درمناطق شهری، روستایی و کل کشور به ضرر فقرا بوده است (سرریز). اما نتایج سال پایانی برنامه ششم توسعه (۱۴۰۰) گویای کاهش فقر در مناطق شهری روستایی و کل کشور است. به طور متوسط یک درصد افزایش در نرخ رشد اقتصادی موجب کاهش فقر به میزان ۰/۷۰۶درصد در مناطق شهری ۰/۵۷۶ درصد در مناطق روستایی و ۰/۶۳۸ درصد در کل کشور شده است. مقادیر شاخص نرخ رشد معادل فقر برای مناطق شهری، روستایی و کل کشور الگوی رشد سرریز را نشان می‌دهد (پیوست ۱).

در ادامه نمودارهای نرخ سرشمار فقر، شکاف فقر و شدت فقر در سال‌های ابتدایی و انتهایی برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶-۱۴۰۰) در نواحی شهری و روستایی مورد بررسی قرار گرفته است. نرخ سرشمار فقر در سال ۱۳۹۶ در نواحی شهری و روستایی در مقدار تقریبی ۵۰ میلیون ریال با یکدیگر برابر شده‌اند و قبل از این مقدار، نواحی روستایی مقدار بالاتری از نرخ سرشمار فقر را نسبت به نواحی

[1] Consumer Price Index (CPI)

شهری داشتند. این در حالی است که در انتهای برنامه ششم توسعه (سال ۱۴۰۰) نرخ سرشمار فقر در نواحی شهری و روستایی در مقادیر بالاتر به تدریج از یکدیگر فاصله می‌گیرند و از خط فقر ۱۰۰ میلیون ریال به بعد این فاصله نزدیکتر می‌شود. به عبارت دیگر می‌توان این طور بیان کرد که در انتهای برنامه ششم توسعه، در مقادیر پایین خط فقر اختلاف بین نواحی شهری و روستایی کمتر وجود دارد و هر چه مقدار خط فقر افزایش یابد این اختلاف بیشتر و عمدتاً فشار فقر مربوط به نواحی روستایی می‌گردد. شاید دلیل این فشار بر نواحی روستایی را در کاهش اشتغال و همچنین وجود پدیده کرونا در این سال دانست که باعث حذف بسیاری از مشاغل در نواحی شهری و روستایی شده است. همچنین در مقادیر بالاتر خط فقر، این دو نمودار به یکدیگر نزدیک می‌شوند که نشان‌دهنده این واقعیت است که اختلاف معناداری در این مقادیر بین نواحی شهری و روستایی وجود ندارد.

نمودار شکاف فقر در سال ۱۳۹۶ نشان می‌دهد که با افزایش خط فقر، شکاف فقر در نواحی شهری و روستایی کمتر می‌شود این در حالی است که در پایان دوره برنامه ششم توسعه، با افزایش خط فقر، شکاف در نواحی شهری و روستایی نیز افزایش یافته و به صورت واگرا می‌باشد. دلیل این افزایش شکاف فقر در طول برنامه ششم توسعه را می‌توان این طور بیان کرد که در ابتدای برنامه (سال ۱۳۹۶) با تصویب برجام و رونق گرفتن نسبی شرایط اقتصادی کشور، فقر در نواحی شهری و روستایی کمتر اتفاق افتاده است. اما با خارج شدن آمریکا از توافق برجام و به وجود آمدن پاندمی کرونا در سراسر جهان، شرایط اقتصادی ایران رو به وخامت گذاشت و بسیاری از افراد شغل خود را از دست دادند و همین مساله باعث افزایش شدید شکاف فقر در نواحی شهری و روستایی شده است. همچنین نمودار شدت فقر در سال ۱۳۹۶ و ۱۴۰۰ در نواحی شهری و روستایی از روندی مشابه نمودار شکاف فقر تبعیت می‌کند و با توجه به وخامت شرایط اقتصادی در این بازه زمانی شدت فقر هم در نواحی شهری و هم نواحی روستایی افرایش یافته است.

نمودار ۳، نرخ سرشمار فقر، شکاف فقر و شدت فقر در سال‌های ابتدایی و انتهایی برنامه ششم توسعه بین زنان و مردان سرپرست خانوار را نشان می‌دهد. در سال ۱۳۹۶ که سال اول برنامه ششم توسعه می‌باشد نرخ سرشمار فقر، شکاف فقر و شدت فقر حالت میرا به خود گرفته است. به عبارت دیگر با افزایش خط فقر، اختلاف بین زنان و مردان سرپرست خانوار کم و کمتر می‌شود و حتی در نرخ‌های فقر بالاتر کاملاً برابر می‌شود. این در حالی است که در سال ۱۴۰۰، فقط نرخ سرشمار فقر حالت میرا به خود گرفته است و شکاف فقر و شدت فقر با افزایش خط فقر از یکدیگر دورتر می‌شوند. به عبارت دیگر با افزایش خط فقر، شدت فقر و شکاف فقر بین زنان و مردان سرپرست خانوار افزایش یافته است و زنان سرپرست خانوار این افزایش فقر را بیشتر احساس می‌کنند.

نمودار۲: سرشمار فقر، شکاف فقر و شدت فقر در سال‌های ابتدایی و انتهایی برنامه ششم توسعه در نواحی شهری و روستایی

منبع) یافته‌های پژوهش

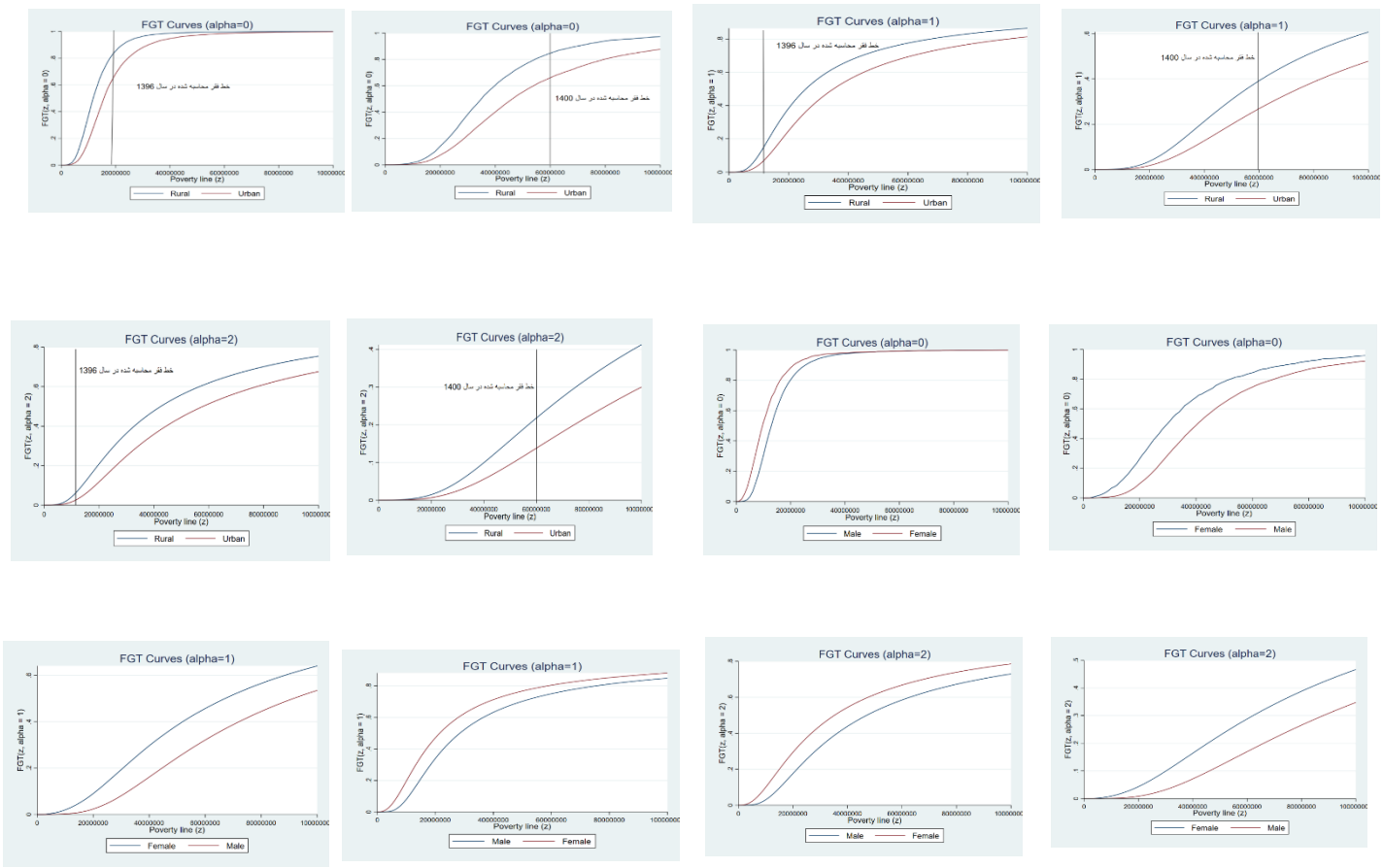

جدول ۵: نرخ رشد، شاخص راوالین و چن، شاخص کاکوانی و پرنیا و شاخص *PEGR* در برنامه‌های دوم تا ششم توسعه

برنامه دوم	برنامه سوم	برنامه چهارم	برنامه پنجم	برنامه ششم
۱۳۷۴-)	(۱۳۷۹-۱۳۸۳)	۱۳۸۴-)	(۱۳۹۰-۱۳۹۵)	۱۳۹۶-)
(۱۳۷۸		(۱۳۸۹		(۱۴۰۰

نرخ رشد	-۰/۲۳۹۳	-۰/۹۹۵۷	۰/۳۷۸۱	-۰/۹۹۸۳	۲/۳۴۴۲
شاخص راوالین و چن	-۰/۳۲۰۸	-۱۰۵۴۲/۱۲۰۴	۰/۲۶۸۹	-۱۱۳۹/۷۸۴۴	۱/۱۳۱۵
شاخص کاکوانی و پرنیا	۱/۱۳۵۹	۰/۵۸۸۳	۱/۰۷۴۷	۱/۰۰۰۰۲	۱/۳۰۶۵
شاخص *PEGR*	۰/۰۱۴۸	-۰/۵۸۵۸	۰/۴۰۶۳	-۰/۹۹۸۳	۳/۰۶۲۸

منبع) یافته‌های پژوهش

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعات متعددی که در زمینه فقر و نابرابری در ایران و دیگر کشورها صورت گرفته، نشان می‌دهند که برنامه‌های توسعه اقتصادی از جمله برنامه‌های دوم تا ششم در ایران، همواره با افزایش خط فقر و شکاف فقر در مناطق مختلف روبه‌رو بوده است. به‌ویژه در سال‌های اخیر، عوامل مختلفی مانند تورم بالا، شوک‌های اقتصادی ناشی از پاندمی کووید-۱۹ و تحریم‌های اقتصادی تأثیرات منفی عمیقی بر وضعیت معیشتی اقشار کم‌درآمد گذاشته است. نتایج این تحقیق نشان داد که در طول دوره‌های مختلف برنامه‌های توسعه، خط فقر در مناطق شهری و روستایی ایران به‌طور چشمگیری افزایش یافته و در این بین، تأثیرات شرایط اقتصادی بر مناطق روستایی، به‌ویژه در مقایسه با مناطق شهری، بیشتر مشهود است.

در مقایسه با مطالعات مشابه انجام شده در کشورهای دیگر، نتایج این تحقیق به طور خاص با تحقیق‌های ژنگ و ما (۲۰۲۳) در چین و کاسم و کاسم (۲۰۲۱) در تونس هم‌راستا است. همان‌طور که در تحقیق ژنگ و ما آمده است، تجاری‌سازی کشاورزی به کاهش آسیب‌پذیری در برابر فقر منجر می‌شود. در ایران نیز، با توجه به وابستگی زیاد مناطق روستایی به کشاورزی، نیاز به اصلاحات اساسی در این بخش برای کاهش فقر احساس می‌شود. همچنین، تحقیق کاسم و کاسم (۲۰۲۱) نشان داده است که توجه به ابعاد مختلف فقر می‌تواند به نتایج دقیق‌تری در ارزیابی سیاست‌های فقرزدایی منجر شود که در این تحقیق نیز تأکید بر فقر چندبعدی و تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف آن، به‌ویژه در مناطق روستایی ایران، قابل توجه است. از سوی دیگر، بر اساس تحقیق بهرامیان و کرمی (۱۴۰۲)، در ایران نیز فقر غذایی در مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری بیشتر است که نتایج این تحقیق نیز آن را تأیید می‌کند. افزون بر این، مطالعه زروکی و همکاران (۱۴۰۲) که به تأثیر انصاف مالیاتی بر شکاف فقر پرداخته، نشان داد که سیاست‌های مالیاتی می‌تواند در کاهش نابرابری و فقر مؤثر باشد. این نکته در ایران نیز قابل تأمل است، به‌ویژه با توجه به شکاف‌های موجود بین درآمدهای شهری و روستایی.

بر اساس نتایج به‌دست آمده از این تحقیق، پیشنهاداتی به شرح زیر برای سیاست‌گذاران و مسئولین اقتصادی مطرح می‌شود:

۱. **توجه‌به ابعاد مختلف فقر:** همانطور که در تحقیقات کاسم و کاسم (۲۰۲۱) و آگیلار و همکاران (۲۰۲۰) به آن اشاره شده است، فقر باید به صورت چندبعدی ارزیابی شود. بنابراین، لازم است که دولت ایران در ارزیابی فقر و نابرابری به تمامی ابعاد آن، از جمله آموزش، بهداشت، مسکن و اشتغال توجه ویژه‌ای داشته باشد.

۲. **تقویت بخش کشاورزی در مناطق روستایی:** نتایج تحقیق ژنگ و ما (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که تجاری‌سازی کشاورزی می‌تواند فقر را در جوامع روستایی کاهش دهد. بنابراین، سیاست‌گذاران ایران باید در راستای توسعه پایدار کشاورزی در مناطق روستایی و افزایش دسترسی این مناطق به بازارهای تجاری، اقدام کنند.

۳. **اصلاحات مالیاتی و توزیع عادلانه درآمد:** همان‌طور که تحقیق زروکی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داده است، سیاست‌های مالیاتی منصفانه می‌تواند به کاهش نابرابری کمک کند. در ایران نیز می‌توان با اصلاحات در سیستم مالیاتی و بهبود توزیع منابع مالی، نابرابری‌های موجود را کاهش داد.

۴. **حمایت از زنان سرپرست خانوار:** نمودار نرخ سرشمار فقر، شکاف فقر و شدت فقر در سال‌های ابتدایی و انتهایی برنامه ششم توسعه نشان می‌دهد که در پایان این برنامه، شکاف فقر و شدت فقر بین زنان و مردان سرپرست خانوار افزایش یافته است. بنابراین، دولت باید برنامه‌های حمایتی ویژه‌ای برای زنان سرپرست خانوار طراحی کند تا فقر آنها کاهش یابد.

۵. **مدیریت تورم و افزایش درآمد خانوارها:** با توجه به نتایج نمودارها و جداول مربوط به افزایش خط فقر؛ برای کاهش اثرات منفی تورم بر فقر، ضروری است که سیاست‌های اقتصادی به‌گونه‌ای طراحی شوند که درآمد خانوارها با سطح قیمت‌ها متناسب باشد. این نکته، هم‌راستا با نتایج تحقیق بهرامیان و کرمی (۱۴۰۲) در خصوص تأثیر تورم بر فقر غذایی است.

References

Ali Salari, Mohsen Zayandehroudi, Seyed Abdolmajid Jalaei, (2014). Analytical study of multidimensional poverty in urban and rural areas, Quarterly Journal of Geography (Regional Planning), 14(1), 1-14. (In Persian)

Amuka, J. I., Asogwa, F. O., Agu, A. O., & Ugwu, C. C. (2019). The determinants of pro-poor growth: evidence from Brazil. *American International Journal of Business and Management Studies*, *1*(2), 10-17.

Asma Shivaei, Hamid Majedi, Farah Habib, (2024). The Effect of Urban Poverty on Citizens' Behavioral Patterns (Case Study: Shirabad Neighborhood of Zahedan), Quarterly Journal of Geography and Urban-Regional Planning, 14(51), 161-194. (In Persian)

Bahramian, Samira. and Karami, Ayatollah. (20222). Zoning Poverty in Rural Areas of Iran with Emphasis on Food Poverty. Quarterly Journal of Regional Planning, 13(49),

1-16. (In Persian)

Bersisa, M., & Heshmati, A. (2021). A distributional analysis of uni-and multidimensional poverty and inequalities in Ethiopia. *Social Indicators Research*, *155*(3), 805-835.

Chaharahi, Zabihollah., Aghamohammadlou, Fayyaz. and Shamradi Samani, Reyhaneh. (2014). Spatial modeling and analysis of poverty with a focus on spatial inequalities (case study: Zanjan province). Journal of Land Planning, 16(2), 285-301. (In Persian)

Divergences, N. G. (2023). World Economic Outlook. World Economic Outlook.

Dollar, D. and Kraay, A. (2002); Growth Is Good for the Poor. Journal of Economi Growth (7): 195-252.

Eslami, Mohammad. and Hosseini, Mohammad. (2024). The Dynamics of Poverty in Iran. Quarterly Journal of Planning and Budgeting, 29(165), 3-40. (In Persian)

Etemad, Seyyed Mohammad Kazem., Pirai, Khosrow., Zare, Hashem. and Ebrahimi, Mehrzad. (2010). The Effect of Poverty Dimensions on Chronic and Transient Poverty in Iran. Quarterly Journal of Economic Research and Policies, 28(95), 211-241. (In Persian)

Fattahi, Shahram., Azizi, Masoud. and Soleimani, Mojgan. (2019). Estimation of poverty line and census indicators and poverty gap in Iran. Fifth National Conference on Economics, Management and Accounting, Ahvaz. (In Persian)

Gholi Bagloo, Mohammad Reza. (2011). Investigating the effectiveness of the legal reserve ratio monetary policy and assessing its balance sheet effects in the country's banking network. Trend (Economic Research Trends), 19(59), 59-94. (In Persian)

Gillis, M., Shoup, C., & Sicat, G. P. (2001). World development report 2000/2001-attacking poverty.

Girvani, Fatemeh., Fallahi, Mohammad Ali., Ahmadi Shadmehri, Mohammad Taher. and Raghfar, Hassan. (2019). Analysis of poverty dynamics in urban areas of Iran based on a combined panel data approach. Sustainable Growth and Development Research (Economic Research), 19(4), 51-75. (In Persian)

Gouveia, J., Palma, P., Simoes, S. (2019). Energy poverty vulnerability index: A multidimensional tool to identify hotspots for local action, Energy Reports, 5, 187–201.

Hassan Reza Yousefvand, (2014). Social factors affecting individuals' recognition of the causes of poverty in Isfahan city (Providing a model for measuring the perception of poverty in Iran), Journal of Local Development (Rural-Urban), 15(2), 447-465. (In Persian)

Hidayah, U. (2021). Analisis Karakteristik dan Tingkat Perkembangan Badan Usaha Milik Desa (BUMDes) di Kabupaten Pandegalang, Banten. Jurnal Matematika Sains Dan Teknologi, 22(2), 50-66.

Kacem, R. H., & Kacem, S. B. H. (2021). Measuring pro-poor growth: a comparative study and a fuzzy logic-based method. *African Journal of Economic and Management Studies*, *12*(1), 137-150.

Kakwani, N., & Pernia, E. M. (2000). What is pro-poor growth? *Asian development review*, *18*(01), 1-16.

Kakwani, N., & Son, H. (2003). On measures of inequality and poverty with welfare implications. *Bringing Civility in Governance, Handbook of Public Sector Performance Reviews*, *3*.

Khodadad Kashi, Farhad. and Shahikitash, Mohammad Nabi. (2010). The effect of macro variables on poverty in Iran (Bootstrap approach in statistical inference analysis). Bi-Quarterly of Economic Studies and Policies, 0(18), 69-94. (In Persian)

Klasen, S., & Reimers, M. (2017). Looking at pro-poor growth from an agricultural perspective. *World Development*, *90*, 147-168.

Liu, M., Hu, S., Ge, Y., Heuvelink, G. B., Ren, Z., & Huang, X. (2021). Using multiple linear regression and random forests to identify spatial poverty determinants in rural China. Spatial Statistics, 42, 100461.

Mendoza, C., Cayonte, D. (2019). Understanding multidimensional energy poverty in the Philippines, Energy Policy, 133, 110886.

Midgley, J. (2021). Reversals of Fortune: Poverty and Shared Prosperity.

Mir, Milad. (1400). Class gap and the state of poverty and inequality. Monthly Scientific Journal "Economic Security", 9(6), 31-38. (In Persian)

Mirzaei, Mohammad. and Kebriaei, Atefeh. (2019). Demographic, economic and social factors affecting poverty in urban households in Iran in 2016. Iranian Demographic Association Letters, 15(30), 231-259. (In Persian)

Mohammadi, Timur., Shakeri, Abbas., Abdollah Milani, Mahnoosh. and Shahabi, Ali. (2015). Investigating the effect of price changes on income and welfare distribution in urban areas. Economic Modeling, 9(1), 25-42. (In Persian)

Najafi, Bahaeddin. and Shushtarian, Ashan. (2007). Estimating the poverty line, the size of poverty and examining its determinants in rural and urban households in Iran, Quarterly Journal of Agricultural Economics and Development, 15(59),Aguilar, G., Sumner, A. (2020). Who is the world's poor? A new profile of global multidimensional poverty, World Development, 126, 104716. (In Persian)

Ogutu, S. O., & Qaim, M. (2019). Commercialization of the small farm sector and multidimensional poverty. *World Development*, *114*, 281-293.

Øyen, E. (2008, December). The paradox of poverty research: Why is extreme poverty not in focus?. In *Forum for Development Studies* (Vol. 35, No. 2, pp. 331-345). Taylor & Francis Group.

Parvin, Soheila. and Bagheri Parmehr, Sholeh. (2014). The impact of the banking crisis on poverty using the discrete threshold regression model: a case study of the Iranian economy. Journal of Social Security, 20(1), 39-60. (In Persian)

Poverty, O., & Human Development Initiative. (2020). Global MPI 2020–Charting pathways out of multidimensional poverty: Achieving the SDGs.

Raghfar, Hossein. and Ebrahimi, Zahra. (2007). Poverty in Iran during 1368-1383. Social Welfare, 6(24), 55-82. (In Persian)

Ravallion, M. (2004). Pro-poor growth: A primer. *Available at SSRN 610283*.

Shahbazi, Najafeli. (2010). Analysis of the effects of poverty and income inequality on economic security in Iran. Quarterly of "Iranian Economy and Economic Security", 1(2), 1-32. (In Persian)

Shahriar Zarouki, Ahmad Jafari Samimi, Viera Shirsavar, (2014). Analysis of the effect

of fairness and tax complexity on the poverty gap in urban and rural areas of Iranian provinces, Journal of Economic Analysis of Development of Iran, 9(2), 121-140. (In Persian)

Tayyebeh Mahmoudi Mohammadabadi, (2014). Assessment of poverty penetration in the urban system of Iran, Journal of Urban Social Geography, 10(23), 59-74. (In Persian)

Zare Chamazketi, Mohammad Reza., Karimi Moghari, Zahra. and Zarouki, Shahriar. (2012). The effect of economic growth on poverty: Comparative studies of the first and third development programs. Economic Research Journal, 22(85), 95-118. (In Persian)

Zheng, H., & Ma, W. (2023). Impact of agricultural commercialization on dietary diversity and vulnerability to poverty: Insights from Chinese rural households. Economic Analysis and Policy, 80, 558-569.